

maktadır. Ardından savaş gibi korku ve kaygı verici durumların, açlık ve yokluğun, mal, can ve ürün kaybının Allah tarafından birer imtihan olduğu bildirilerek böyle durumlarda sabırlı ve metanetli olmak gerektiği belirtilmektedir. Bu tür musibet ve acılarla karşılaşmalarında, "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" diyerek Allah'ın hükmünü rızâ ve teslimiyet şuuruyla karşılayan müminler hakkında, "Rablerinin lutuf ve rahmeti işte bunlar içindir ve doğru yolu bulmuş olanlar da bunlardır" denilmektedir. Her ne kadar bu âyetler, hicretten sonra savaş tehdidi ve bunun doğuracağı korku ve acılar, insan, mal ve ürün kaybı gibi sıkıntılarla karşı karşıya gelen müslümanları teselli amaçlı taşımaktaysa da burada genel olarak insanların her zaman Allah tarafından imtihana tâbi tutulabileceğine işaret edilmekte, gerçek müminlerin böyle durumlarda ortaya koyacakları inançlı ve kararlı tavrın, moral gücünün önemi dile getirilmektedir. Musibetler karşısında takınılması gereken, tasavvuf ve kelâm literatüründe rızâ, tevekkül gibi terimlerle ifade edilen istircâ, müminin bütün varlığıyla Allah'a ait olduğu ve sonunda Allah'a döneceği bilinciyle kurtuluşu yalnız Allah'tan beklemesi şeklindeki bir teslimiyet tavrıyla birlikte bu inancın bir sonucu olarak Allah'ın lutuf ve rahmeti konusunda her zaman ümitli ve iyimser olması şeklinde dinamik bir tavra ve irade gücüne de işaret etmektedir.

Allah'tan gelen her türlü sıkıntıyı bir imtihan kabul ederek sabır ve metanetle, rızâ ve teslimiyetle karşılaşmanın önemine dair birçok hadis bulunduğu gibi bazı hadislerde istircâ kavramı da geçmektedir. İstircâ âyetinin yorumu mü-nasebetiyle tefsir kitaplarında da zikredilen bu hadislerde (meselâ bk. Fahreddin er-Râzî, IV, 141; İbn Kesîr, I, 285-286) Hz. Peygamber'in, bir musibete mâruz kalan müslümanın isyana kalkışmadan istircâ cümlesini okuyarak Allah'tan gelene razı olması, musibetten dolayı Allah'tan ecir dileyip kendisinden bu musibeti kaldırması ve yerine hayırlar vermesi için dua etmesi durumunda er geç dileğine nâil olacağı, Allah'ın onu uğradığı musibete nisbetle daha hayırlı imkânlarla kavuşturacağı bildirilmektedir (Müsned, I, 201; IV, 415; Tirmizî, "Cenâ'iz", 36). Bazı rivayetlerde insanın ayağına diken batması gibi en küçük sıkıntılarının dahi musibet sayıldığı, nitekim Resûl-i Ekrem'in elindeki kandil sönünce istircâ âyetini okuduktan sonra bu küçük olayın bile

bir musibet olduğunu, büyük küçük her musibetin hata ve günahlar için kefarete olarak değerlendirileceğini ifade ettiği bildirilmektedir (Buhârî, "Merdâ", 1-3; Müslim, "Birr", 45-52). Özellikle yakınlarını kaybedenlerin Allah'ın takdirini sabır ve olgunlukla karşılamalarının faziletini anlatan ve böyle durumlarda istircâda bulunmayı teşvik eden hadisler de vardır (meselâ bk. Müsned, I, 20; III, 317; VI, 313; Müslim, "Cenâ'iz", 4; Tirmizî, "Cenâ'iz", 36; "Da'avât", 83). Ancak kayıplar karşısında kederlenip taşkınlık yapmadan göz yaş dökmek insan ruhunun tabii bir hali olarak değerlendirilmiş, bunun sabır, rızâ ve istircâyâ aykırı olmadığı bildirilmiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem de sevdiklerini kaybettiği zamanlarda üzüntüsünü tavırlarıyla ortaya koymuş ve oğlu İbrâhîm'in ölümü üzerine göz yaş dökmesini yadırgayanlara, "Göz yaşarır, kalp hüznülenir; fakat bizim ağzımızdan ancak rabbimizin razı olacağı sözler çıkar" demiştir (meselâ bk. Buhârî, "Cenâ'iz", 41, 44, 45; ayrıca bk. MUSİBET; RIZÂ; TEVEKKÜL).

BİBLİYOGRAFYA :

M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rc'a" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "rc'a" md.; *Müsned*, I, 20, 201; III, 317; IV, 415; VI, 313; Buhârî, "Cenâ'iz", 41, 44, 45, "Merdâ", 1-3; Müslim, "Cenâ'iz", 4, "Birr", 45-52; Tirmizî, "Cenâ'iz", 36, "Da'avât", 83; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1411/1990, IV, 139-142; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, I, 283-286.

HAYATİ HÖKEKLELİ

İSTİRSÂL

(الاسترسال)

Akidlerde bedeli belirlemenin
güvene dayalı olarak
karşı tarafa bırakılmasını ifade eden
fıkıh terimi.

Sözlükte "salıvermek, güvenmek" mânasına gelen istirsâl, fıkıhta, satım ve icâre gibi ivazlı akidlerde taraflardan birinin sözleşmeye konu olan mal veya menfaatin bedeli konusunda bilgisizliğini ve bu hususta karşı tarafa olan güvenini açıklayarak ondan piyasa fiyatı üzerinden işlem yapmasını istemesidir. Bu şekilde akid yapan kişiye müstersil denir. İstirsâl yerine aynı anlamda istislâm, isti'mân, istinâbe, istinâme kavramları da kullanılır. Kur'an'da geçmeyen istirsâl kelimesine sıhhatleri tartışmalı bazı hadislerde rastlanmaktadır. Hz. Peygamber müstersilin fiyat hususunda aldatılmasının (gabn) farklı rivayetlere göre zulüm, haram, haksız kazanç ve ribâ olduğunu

bildirmiştir (Taberânî, VIII, 127; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, V, 349; Müttakî el-Hindî, IV, 75).

Fıkıh literatüründe istirsâl, model akid konumunda olduğu için ayrıntılı biçimde işlenen satım akdinin bir türü olarak gabn konusuyla da bağlantılı şekilde ele alınır ve burada diğer akidlere de uygulanabilir ölçütler verilmeye çalışılır. İstirsâl murâbaha, tevliye, vedîa ve işrak gibi güvene dayalı şekilde yapılan satım akdi nevilerine (büyü'l-emâne) benzerse de iki noktada onlardan ayrılır. Birincide esas olan akdin konusunu teşkil eden mal veya hizmetin piyasa değeri iken diğerlerinde maliyet fiyatıdır; öncekinde kendisine güvenilen kişi alıcı veya satıcı olabilirken sonrakilerde sadece satıcıdır. Ancak İbn Habîb es-Sülemî'nin diğer Mâlikîler'ce benimsenmeyen bir görüşüne göre istirsâl sadece alıcının satıcıdan -aksi değil- piyasa fiyatı üzerinden işlem yapmasını istemesidir.

Bu tür bir sözleşmenin gerçekleşmesi için taraflardan birinin akde konu olan mal veya hizmetin piyasa değerini bilmemesi ve fiyat hususunda karşı tarafa güvenerek onun beyanını pazarlıksız kabullenmesi şartları aranır; ayrıca bu kişinin alışveriş ve pazarlık hususunda beceriksiz olması şartını ekleyenler de vardır. Müstersilin karşı tarafa yalan beyanla yanıltılarak gabne mâruz bırakılması, istirsâl akdinin ayırıcı vasfı olmayıp aldatılan tarafın gabn muhayyerliğinin doğuşu için gereklidir (karşı görüş için bk. Muhammed Âl-i Bahrülulûm s. 617; Ali Muhyiddin Karadâğî, I, 654).

İslâm hukukunda akidlerin kuruluş ve geçerliliğinde objektif unsurlar ve tarafların hür iradesi esas alındığından istirsâl usulüyle akidleşme kural olarak câiz görülür. Ancak istirsâle gabn ve tağîr gibi iradeyi sakatlayan bir husus eklendiğinde durum farklıdır. Karşı tarafa güvendiği için malın piyasa fiyatını belirlemesini ona bırakan kimsenin gabne uğratılması söz konusu hadislerde de açıkça belirtildiği üzere dinen haram görülmüş, ayrıca fakihler, böyle bir durumda gabn hukukî sonuçlarını ve ona ne tür yaptırımların uygulanacağını tartışmışlardır. İbn Rüşd, gabn durumunda söz konusu hadisler gereğince müstersilin muhayyerlik hakkının doğacağı hususunda icmâ olduğunu ileri sürerse de (*el-Mukaddimât*, II, 602) konu tartışmalıdır. Mâlikîler ve Hanbelîler'e göre burada gabn, bilgisizlik ve güvenin kötü-

ye kullanılmasına yönelik sözlü tağrîrden kaynaklandığı ve rızayı zedelediği için fesih sebebidir. Çünkü hukukî işlemlerde karşılıklı rızâ ve güvenin korunması, rızâ ile irade beyanı arasındaki uyumun araştırılmasının yanı sıra beklenmedik ve hak edilmeyen zararların önlenmesi, açıklık ve dürüstlüğü sağlanması da önemlidir. İstirsâl akdinde karşılıklar arası dengenin bulunması, hem tarafların ön kabulü ve birinin alenî şartı hem de hakkaniyet gereği olduğundan gabn halinde rızânın sakatlandığını kabul etmek gerekir. Bunun için de gabn karşı tarafın bilgisizliği, tecrübeksizliği, güveni vb. zaaflarından yararlanma şeklindeki sübjektif unsurla birlikte bulunduğu için sözleşmenin tek tarafı olarak feshini mümkün kılan bir sebep kabul edilir. Hanbelî mezhebi istirsâl akdindeki muhayyerliği gabnın aşırı (fâhiş) olması halinde tanırken Mâlikîler olağan gabn durumunda da tanır. İmâmîyye hukukçularından müteakdimîn müstersile gabn muhayyerliği tanımazken müteahhirîn aksi görüştedir. Meselâ Hür el-Âmilî ve İbn Ufûr el-Bahrânî'ye göre müstersilin, bilgisizliği sebebiyle gabn-i fâhişe mârûz kalması durumunda muhayyerlik hakkı sabit olur. Hanbelîler'e ve müteahhir İmâmîyye fakihlerine göre gabn-i fâhişe mârûz kalan müstersil, akde konu olan malın piyasa fiyatını bilmediğine dair yemin etmesi ve yeminini nakzeden bir delil bulunmaması halinde muhayyerlik hakkını kullanabilir. Bazı hukukçularsa bilgisizliğe dair yemin değil delil gerektiği kanaatindedir. İbn Hazm da taraflardan birinin aldatılmasını şart koşmasına rağmen bilgi ve rızâsına dayanmayan bir gabne mârûz kalmasının akdi bâtil kılacağı, malı haram ve haksız yolla yeme sayılacağı, bundan kazanç elde eden tarafı gâsıp konumuna getireceği görüşündedir (*el-Muḥallâ*, VIII, 439, 442).

Hanevî ve Şâfiî mezhepleri, müstersile özel bir gabn muhayyerliği tanımayıp akde konu olan mal aypsız olduğu ve bir aldatma (tağrîr) bulunmadığı sürece soyut gabn-i fâhiş sözleşmenin kuruluş ve devamına engel görmezler. Çünkü gabne mârûz kalan tarafın akid tamamlanmadan önce piyasa fiyatını öğrenme imkânı bulunduğu halde gereğini yapmaması kendi taksiridir. Kişinin kendi bilgisizliği ve beceriksizliği sebebiyle gabne mârûz kalmasını daha ziyade kıymette hata gibi değerlendirdikleri anlaşılan Hanevîler ve Şâfiîler bu durumda objektif bir ölçü olan irade beyanını esas almış, hukukî iş-

lemlerde güven ve istikrarı bozacağı düşüncesiyle ilgili kişiye bir fesih hakkı tanımamıştır. Ancak kıymette hata istirsâl akdindeki gabnden farklıdır. Kıymette hatada hatalı taraf, akid konusu mal veya hizmetin değerini takdirde -müstersilin aksine- karşı tarafa güvenmeyip acelecilik, dikkatsizlik, tedbirsizlik gibi sebeplerle yanılığa düşer.

Bazı fakihlere göre Habbân b. Münkiz hadisinde olduğu gibi (Buhârî, "Büyû", 48; Müslim, "Büyû", 48; Ebû Dâvûd, "Büyû", 66; Tirmizî, "Büyû", 28) taraflardan birinin diğerine "aldatma yok" demesi suretiyle de istirsâl tahakkuk eder ve gabnin varlığı ile aldatılan tarafın rızâsının sakatlandığını veya haksız bir zarara uğradığını gösteren objektif ölçütlerin bulunması halinde fesih hakkı doğurur. Burada sebebin hususiliğine değil lafzın umumiliğine itibar edilmektedir; söz konusu ifade o günün ticarî örfünde aldatmadan doğan bir muhayyerlik şartı ileri sürme olarak görülmüştür. Mal veya hizmetle fiyatı arasında denklik hususunda aldatma olmaması da şartın kapsamına girer. Daha çok satım akdi üzerinde örneklenilen istirsâl usulünün icâre gibi diğer ivazlı akidlerde de benzeri sonuçları vardır. İbn Kayyim el-Cevziyye, müstersilin aldatılmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını hisbe teşkilâtının görev alanına dahil etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Büyû", 48; Müslim, "Büyû", 48; Ebû Dâvûd, "Büyû", 66; Tirmizî, "Büyû", 28; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecid es-Selefi), Beyrut 1405/1985, VIII, 127; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1344, V, 349; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, VIII, 409-410, 439-444; İbn Rüsd, *el-Mukaddimât*, Beyrut, ts. (Dârü sâdir), II, 602; İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (Herrâs), III, 584-585; Nevevî, *Ravzatü'l-ṭâlibin* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecid - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1412/1992, III, 128; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, Tunus 1982, s. 269, 273; İbn Kayyim el-Cevziyye, *eṭ-Ṭurukü'l-hükmiyye* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fukî), Beyrut 1372/1953, s. 243; Şehîd-i Sâni, *er-Ravzatü'l-behiyye*, Beyrut, ts. (Dârü't-taârufi'l-matbûât), III, 352-353; Muttaki el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, IV, 75; Buhârî, *Keşşâfü'l-kınâ'î* (nşr. Muhammed Emin ed-Dannâvî), Beyrut 1417/1997, II, 514-515; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerḥu Muḥtaşarı Halîl*, Beyrut, ts. (Dârü sâdir), V, 152-153; Hür el-Âmilî, *Vesâ'ilü's-Şi'a* (nşr. Muhammed er-Râzî), Beyrut 1412/1991, XII, 285, 363; İbn Ufûr el-Bahrânî, *el-Ḥadâ'iku'n-nâzıra* (nşr. M. Taki el-İrevânî), Beyrut 1405/1985, XIX, 41-43; Derdîr, *eş-Şerḥu'l-kebir* (Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir* içinde), [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fikr), III, 140-141; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir* [baskı yeri

ve tarihi yok] (Dârü'l-fikr), III, 140-141; Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Bulḡatü's-sâlik li-Aḳ-rebi'l-mesâlik* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhîn), Beyrut 1415/1995, III, 117-118; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fikhü'l-İslâmî fi şevbihi'l-cedid*, Dimaşk 1967-68, I, 388-389; Muhammed Âl-i Bahrülulûm, *Uyûbü'l-irâde fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1984, s. 614-619; Ali Muhyiddin el-Karadâgî, *Mebde'ü'r-rızâ fi'l-ukûd*, Beyrut 1406/1985, I, 652-655; Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Meşâdirü'l-haḳ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut, ts. (el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Arabiyyü'l-İslâmî), II, 162-165; "İstirsâl", *Mu.F*, III, 296-297.

CENGİZ KALLEK

İSTİSHÂB

(الاستصحاب)

Aksine bir delil bulunmadığı sürece serbestlik ve yükümsüzlüğe yahut daha önce varlığı bilinen bir durumun devam ettiğine hükmetme yöntemi anlamında fıkıh usulü terimi.

Sözlükte "kısa süreli olmayan beraberlik, bir arada bulunma" anlamındaki *sohbet* kökünden türeyen ve "beraberliği istemek, birlikte olmayı devam ettirmek mânasına gelen *istishâb*, fıkıh usulünde şer'î hükmü belirlemenin yanında bu hükümlerin uygulanmasına ilişkin rolleri olan belli başlı şer'î delillerden biridir. İstishâbın terim anlamı, "bir zamanda sabit olan bir durumun aksini gösteren bir delil bulunmadıkça sonrasında da mevcut olduğuna hükmetmek" şeklinde özetlenebilirse de gerek kelimenin fıkıh usulündeki terimleşme sürecine, gerekse usulcülerin delil ve delilden hüküm çıkarma yöntemi konusundaki farklı eğilimlerine bağlı olarak istishâbın tanım ve mahiyeti, türleri, böyle bir yöntemin delil değeri, kavâidle ilişkisi ve fûrû-i fıkıh alanında kullanımı gibi konular etrafında çeşitli tartışmaların cereyan ettiği ve literatürde zengin bir bilgi birikiminin oluştuğu görülür.

Fikrî Temelleri. Kur'an'da yeryüzünde bulunan her şeyin insanın emrine verildiğinin belirtilmesi (el-Câsiye 45/13), evlenme, yiyecek ve içecekler, ticaret, cezaî sorumluluk gibi değişik alanlarda yasak ve yanlış olana işaretlerle yetinilmesi ve dinî bildirim öncesi işlenen yasakların kapsam dışında tutulması (el-Bakara 2/275; en-Nisâ 4/22-23; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/145), hadislerde yer alan açıklamalarda da benzeri bir yöntemin izlenmesi, meselâ ihramlının ne giyebileceğini soran sahâbiye Hz. Peygamber'in neleri giyemeyeceğini belirtmesi (Buhârî,